

O polityce, politykach i politycznym zachowaniu w XVII wieku w świetle dzieł Macieja Gutthätera-Dobrackiego

1. Słowem wstępu

Materiałem źródłowym niniejszych rozmyślań są dwa siedemnastowieczne dzieła Macieja Gutthätera-Dobrackiego, mianowicie wydany w 1664 roku w Oleśnicy w oficynie Jana Seyfferta *Wydworny polityk, którego przymioty we trzech rozdzielnych wyrażone częściach* oraz wydana w 1665 roku w Gdańsku w oficynie Simona Reinigera *Kancelaria polityczna*.

Rodzina Macieja Gutthätera-Dobrackiego (1625¹–1681) pochodziła z Niemiec, gdzie otrzymała też szlachectwo. Gutthäterowie rozeszli się po różnych krajach – zawędrowali też między innymi do Polski i na Śląsk (por. Romkowski 1960, 36). Po przeniesieniu się do Polski Gutthäterowie przyjęli drugie nazwisko, o polskim brzmieniu, tworząc je przez przetłumaczenie nazwy własnej (proces metonomazji), które brzmiało *Dobrodziejski* bądź *Dobrodzieski* lub *Dobracki*. Używali też zlatynizowanej formy nazwiska *Dobratius*. Maciej Gutthäter-Dobracki pracował jako prawnik – pełnił funkcję ziemskiego podpiska (wicenotariusza, zastępcy pisarza) w Wieluniu, grodzkiego podpiska w Ostrzeszowie, notariusza we Wrocławiu i Brodnicy. Przez cztery lata (1666–1670) kierował też Miejską Szkołą Polską we Wrocławiu, która była przeznaczona dla Niemców uczących się języka polskiego. Gutthäter-Dobracki

¹ Za datę urodzin Gutthätera-Dobrackiego przyjmuje się często 6 stycznia 1626 roku, właściwie datę jego chrztu w Byczynie, w powiecie kluczborskim.

był nie tylko prawnikiem. Trudnił się też nauczaniem języka polskiego i tłumaczeniem, był ponadto leksykografem oraz autorem gramatyk i podręczników do nauki języka polskiego².

Pisząc o *polityce*, *politykach* i *politycznym zachowaniu* w dziełach Gutthätera-Dobrackiego, nie sposób nie wspomnieć jego pracy w kancelariach ziemskich lub grodzkich jako urzędnika bądź wiceurzędnika – ta działalność dała mu bowiem wiedzę o *polityce*, *politykach* i *politycznym zachowaniu*. Pisząc natomiast o *polityce*, *politykach* i *politycznym zachowaniu* w XVII wieku, nie sposób nie wspomnieć o ówczesnym rozumieniu słów *polityka*, *polityk* i *polityczny* oraz nie skonfrontować go z rozumieniem współczesnym.

2. Polityka, polityk i polityczny wczoraj i dziś

„Polityka jest obecnie tak stałym zjawiskiem występującym w życiu społeczeństwa i dotyczącym wszystkich sfer jego funkcjonowania, że bez niego nie wyobrażamy sobie funkcjonowania współczesnego świata”, pisał w połowie lat 90. prawnik i politolog Marek Chmaj (1996, 197–198). Z pewnością wypowiedź tę można odnieść również do XVII wieku, uzupełniwszy rzeczownik *społeczeństwo* o przydawkę *stanowe*. W tym miejscu powinno się jednak przybliżyć pojęcie *polityki* i uściślić, czy mówiąc o *polityce wczoraj* i *polityce dziś*, używa się tego samego pojęcia. *Polityka* nie jest pojęciem pierwotnym, to znaczy fundamentalnym i niedefiniowalnym, trudnym do opisanego językiem teorii. Słowo *polityka* ma swoją genezę, można też spróbować wyjaśnić, jakie było i jakie jest jego obecne znaczenie (por. Chmaj 1996, 198).

Zacząć wypada od stwierdzenia, że pojęcie *polityka* pochodzi z greki,

od liczby mnogiej przymiotnika rodzaju nijakiego *politikon*. Przymiotniki *politikos* (r.m.), *politike* (r.ż.) i *politikon* interpretowano jako społeczny, publiczny, państwowy, powszechny, obywatelski, codzienny, zwyczajny, towarzyski, uprzejmy itp. Sam termin *polityka* oraz wyrazy od niego pochodne, wiążą się pod względem etymologicznym z pierwotnym i podstawowym pojęciem polityczno-prawnym starożytnych Greków – pojęciem *polis*. Nazwą tą posługiwano się w starożytnej Helladzie na oznaczenie występujących wówczas na tym terenie organizacji państwowych, tzw.

² Więcej o autorze można znaleźć na stronie: gramatyki.uw.edu.pl, w miejscu omawiania gramatyk jego autorstwa.

państw-miast. [...] Inny, mniej wiarygodny, źródłosłów polityki wywodzi się od greckiego *politeia* – co oznacza republikę, czyli organizację państwową. [...] Takie ujęcie polityki cechowało położenie akcentu na umiejętne kierowanie ludźmi, organami państwowymi lub całym państwem. Jak można łatwo zauważyć, sztukę rządzenia państwem traktowano jako posiadanie pewnego kunsztu, zdolności czy też predyspozycji w tym względzie (Chmaj 1996, 198).

Nadmienić też wypada, że niemal wszyscy wielcy myśliciele podejmowali próbę wyjaśnienia pojęcia *polityka*, przy czym używali go w najrozmaitszych znaczeniach, łącząc tę nazwę najczęściej ze sztuką rządzenia państwem (por. Chmaj 1996, 199).

Warto prześledzić zmiany znaczeniowe słowa *polityka* i wyrazów od niego pochodnych w dawnej niemieczyźnie i polszczyźnie. Porównanie zmian w obu wymienionych językach jest o tyle istotne, że dzieła Macieja Gutthätera-Dobrackiego dotyczą obu języków, kultur i społeczności.

W poniższym porównaniu informacje o znaczeniu słowa *polityka* i wyrazów od niego pochodnych zaczerpnięto dla języka niemieckiego ze słownika *Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart* Johanna Christopha Adelunga (1793–1801), słownika *Deutsches Wörterbuch* Wilhelma i Jacoba Grimmów (1852–1961) oraz słownika historycznego terminów prawnych *Deutsches Rechtswörterbuch* (wersja online), dla języka polskiego natomiast wybrano *Słownik dokładny języka polskiego i niemieckiego* Jerzego Samuela Bandtkiego (1806), *Słownik języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego (1858) oraz *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku* (wersja online).

Adelung (1793–1801) notuje w słowniku hasła *Politik* i *politisch*, brak natomiast hasła *Politiker*. *Politykę* definiuje następująco:

[...] die Fertigkeit, alles was in der bürgerlichen Gesellschaft vorkommt, vernünftig zu beurtheilen, die nach den Verhältnissen der Staatsverbindung bestimmte Klugheit; [...] In weiterer Bedeutung wird auch die Klugheit, so fern sie sich in dem Umgange mit andern äußert, die Politik genannt.

[...] umiejętność rozsądnej oceny wszystkiego, co występuje w społeczeństwie obywatelskim, mądrość określona przez konstytucję; [...] w dalszym znaczeniu polityką nazywana jest również mądrość, o ile manifestuje się ona w kontaktach z innymi³.

³ Wszystkie tłumaczenia – A.J.

Polityczny to według słownika Adelunga (1793–1801):

[...] der Politik gemäß, in derselben gegründet. Ingleichen in weiterer Bedeutung, doch nur im gemeinen Leben, der gesellschaftlichen Klugheit gemäß, und in noch weiterem Verstande, oft für listig, verschlagen, schlau überhaupt. Ein politischer Streich, ein feiner, listiger kluger Streich.

Polityczny [...] zgodny z polityką, w teźże ugruntowany. W szerszym znaczeniu, ale tylko w życiu codziennym, zgodny ze społeczną mądrością, i w jeszcze szerszym znaczeniu często podstępny, chytry, sprytny. Polityczny figiel/cios, subtelny, podstępny, mądry figiel/cios.

Słownik braci Grimm (1854–1961) oprócz leksemów *Politik* i *politisch* notuje dodatkowo *Politiker*. Pod hasłem *Politik* widnieje:

[...] im 17. jh. entlehnt aus franz. politique [...] als lehre die wissenschaft, als praxis die kunst des staatslebens; im engeren sinne dann auch die klugheit und verschlagenheit einzelner in erreichung ihrer zwecke [...]

[...] termin zapożyczony w XVII wieku z franc. *politique* jako nauka, czyli wiedza, oraz jako praktyka, czyli sztuka funkcjonowania państwa i w państwie; w węższym znaczeniu również mądrość i spryt jednostek w osiągnięciu ich celów [...].

Politiker/polityk to:

[...] einer der sich mit politik beschäftigt: [...] politikus, schlaupkopf (vgl. pffikus)

[...] osoba zajmująca się polityką [...], chytra sztuka, sprytny człowiek.

Przymiotnik *politisch/polityczny* jest w słowniku braci Grimm (1854–1961) notowany dwa razy. Pierwszy artykuł hasłowy objaśnia hasło *polityczny* w kategoriach kulturowych:

POLITISCH, [...]: ein politischer (höflicher, feiner) hofmaister

POLITYCZNY [...] polityczny (uprzejmy, subtelny) ochmistrz.

Drugi artykuł hasłowy odnosi go już głównie do sztuki rządzenia państwem:

POLITISCH, im 16. jahrh. gebildet nach franz. politique, griech.-lat. politicus.

1. den staat angehend, aufs öffentliche staatsleben bezüglich, dazu gehörend oder davon handelnd

2. der staatskunst und staatsklugheit gemäsz, staatskundig, staats-, weltklug, im gemeinen leben auch schlaue, verschlagen, listig, pfiffig

POLITYCZNY, utworzony w XVI wieku z franc. *politique*, grec.-łac. *politicus*

1. dotyczący państwa, odnoszący się do życia publicznego w państwie, należący do tego lub o tym traktujący

2. zgodny z polityką państwa, znający się na państwie, posiadający mądrość życiową i obycie/doświadczenie w świecie, pospolicie: sprytny, podstępny, chytry, przebiegły.

Dostępny online słownik historyczny terminów prawnych (DRW 1999–) notuje wszystkie trzy omawiane tu terminy. *Politik* to:

1. die Lehre, Wissenschaft von der richtigen Regierungs- und Staatsführung
2. ein Handeln, das die Interessen des Staates und seines Regenten, aber auch private Interessen besonders wirksam verfolgt, auch die Fähigkeit zu diesem Handeln im Sinne von „Staatsklugheit“

1. nauka, wiedza o właściwym rządzeniu i zarządzaniu państwem
2. działalność zmierzająca do skutecznego realizowania interesów państwa i władców, ale też prywatnych interesów, również umiejętność takiego działania w sensie mądrości męża stanu.

Politiker/polityk to:

ein Mann, der sich mit *Politik* (I u. II) beschäftigt

mężczyzna, zajmujący się polityką (w znaczeniu 1 i 2).

Przymiotnikowi *politisch/polityczny* DRW (1999–) przypisuje cztery znaczenia:

1. das Gemein-, Staats-, Regierungswesen betreffend und bezeichnend, bisweilen in Abgrenzung zu geistlich, 2. für politische (I) Angelegenheiten zuständig, 3. in Unterscheidung zu geistlich, kirchlich, 4. listig, klug, verschlagen, unehrlich.

1. dotyczący i określający społeczeństwo, państwo i rząd, niekiedy w odróżnieniu od religijnego/kościelnego, 2. odpowiedzialny za sprawy polityczne (w znaczeniu 1), 3. w odróżnieniu od: religijny, kościelny, 4. chytry, mądry, podstępny, nieuczciwy.

Podsumowując ten wrywkowy przegląd niemieckich słowników, można pokusić się o odpowiedź na pytanie, jaki obraz *polityki* i *polityka* się w nich jawi i jakie znaczenie ma w nich przymiotnik *politisch*. Leksem *Politik*, który